

УДК 81'373.232.1+81-112(477.43-22БОЖИКІВЦІ)

DOI: 10.31891/2415-7929-2019-19-21

ЮЩИШИНА О. М.

Хмельницький національний університет

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРІЗВИЩ СЕЛА БОЖИКІВЦІ ДЕРАЖНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено аналіз прізвищ села Божиківці. Матеріалом для дослідження послугувало 649 прізвищ. З'ясовано, що більше прізвищ, мотивованих апелюваннями, менше – власними назвами. Антропоніми з непрозорою семантикою становлять 2–3%. На I часовому зрізі домінували лексико-семантичні утворення, на II і III – морфологічні. Найпродуктивнішими формантами є -ук/-ук/-чук, -ськ/-цьк.

Ключові слова: антропонім, лексико-семантичний аналіз, лінгвістичний аналіз, онім, прізвище, словотвірний аналіз.

YUSHCHYSHYNA O.

Khmelnitskyi National University

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE SURNAMES OF THE VILLAGE OF BOZHUKIVTSI, DERAZHNYAN DISTRICT, KHMELNYTSKYI REGION: DIACHRONIC ASPECT

In the article the surnames of the village Bozhukivtsi are analyzed. At the same time, it is indicated that today significant successes have been in general achieved in the study of anthroponymic heritage of Ukraine, in particular, the surnames of Hutsul region (B. B. Blyzniuk), Boykivshchyna (G. E. Buchko), Lubenshchyna (L. O. Kravchenko), Opillya (H. D. Panchuk), Upper Transnistria (I. D. Farion), etc.

The purpose of our research is to analyze the anthroponyms of the village of Bozhukivtsi and to carry out their lexical-semantic and word-forming characteristics on three time periods (1855, 1946 – 1949 and 1986 – 1990), to show the changes in the composition on the basis of a comparative analysis of the surnames.

The funds of archives were the sources of the study of surnames, as a result of which a card index was compiled. The material for the study was 649 surnames.

The word-forming-structural analysis of surnames of the village of Bozhukivtsi allowed to distinguish morphological and lexical-semantic formations.

Anthroponyms of the village Bozhukivtsi that has been formed by the lexico-semantic way are motivated by: 1) onymic vocabulary: a) surname, corresponding to the personal name; b) surnames corresponding to toponyms; 2) appellative vocabulary: a) surnames related to nouns: non-derivatives and derivatives; b) surnames related to composites; c) surnames related to adjectives.

The morphological way of creating anthroponyms is represented only by suffixation. Surnames are formed with the help of patronymics (-евич / -ович, -ич), polyfunctional (-енк-о, -ук / -ук, -чук, -ик, -ськ-ий / -цьк-ий, -ак / -ак, -чак, -к-о, -ець, -ан / -ан, -унь, -л-о, -ій, -ок, -ач), possessive (-ов / -ев / -ев / -ів, -ин / -ін) formants.

Thus, it has been established that 44% of the surnames of the first period are preserved in the third time period, so 56% of anthroponyms are new, which is primarily due to the migration of the inhabitants.

It was found that at all stages, more names motivated by appeals, less – proper names. Anthroponyms with uncertain semantics consist 2–3%.

Lexical-semantic formations dominated in the first time period, and the morphological one in the second and third periods. The most productive forms were -ук / -ук / -чук, -ськ / -цьк.

Keywords: anthroponym, lexical-semantic analysis, linguistic analysis, onym, surname, word-formation analysis.

Постановка проблеми. Наше прізвище – це не сухий, позбавлений смислу паспортний знак. Це живе слово, пам'ять роду. І якщо одне прізвище несе в собі історію роду, то всі разом вони складають історію народу [1, с. 39]. Для того щоб поглибити знання про свій рід, народ, варто досліджувати прізвища, які несуть у собі багато інформації, у синхронії та діяхронії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому сьогодні досягнуто значних успіхів у вивченні антропонімної спадщини України. Схарактеризовано прізвища Гуцульщини (Б. Б. Близнюк) [див.: 2], Бойківщини (Г. Є. Бучко) [див.: 3], Лубенщини (Л. О. Кравченко) [див.: 4], Опілля (Г. Д. Панчук) [див.: 5], Верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон) [див.: 6] тощо. Однак антропонімія Хмельницької області не є повністю дослідженою: принагідно її вивчали В. О. Горпинич і Ю. К. Редько; Волочеський, Летичівський і Хмельницький райони дослідила О. М. Ющишина [див.: 7], Новоушицький, Вінковецький, Ярмолинецький райони вивчає Я. М. Афадеєва; Чемеровецький район – О. П. Шатковська, Ізяславський район – Т. Мороз. Антропоніми Деражнянського району досі не були об'єктом дослідження, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Мета нашої розвідки – проаналізувати антропоніми села Божиківці та здійснити їхню лексико-семантичну і словотвірну характеристики на трьох часових зрізах (1855 р., 1946–1949 рр. і 1986–1990 рр.), на основі зставного аналізу показати зміни, які відбулися в складі прізвищ.

Джерелами дослідження прізвищ послужили фонди архівів (сповідальна відомість, господарська книга, алфавітна книга господарств, особові рахунки робітників, інженерно-технічних працівників,

службовців крохмального заводу, річний звіт Божиковецького крохмального заводу, «Книга Пам'яті України. Хмельницька область»); унаслідок опрацювання яких укладено картотеку. Матеріалом для дослідження послугувало 649 прізвищ.

Виклад основного матеріалу. Найдавнішим відомим для нас історичним документом, у якому найбільш повно зафіксовано прізвища мешканців села Божиківці, є сповідальна відомість за 1855 р. Вона відображає кількісний, віковий і соціальний склад селянських родин, які у 1855 році сповідувалися і причащалися у Параскевській церкві, а також тих осіб, які цього не зробили. Традиція переписувати у такий спосіб мешканців села була запроваджена в Російській імперії (переважно Лівобережжя України) ще у 1697 р. з метою контролю за надходженнями до казни зборів, які стягувалися з розкольників та іновірців. У 1722 р. цей захід було поширено на все населення. Тому при кожній церкві складалися списки парафіян, які у дні Великого Посту (Святої Чотиридесятниці) приходили на сповідь та приймали причастя. Указом Сенату від 16 квітня 1737 року парафіяльним священикам наказувалося «сочинить прихожанам своим всякого чина мужеска и женска пола, от престарелых и средовечных, сущего младенца, именные по чинам и домам, верные, с показанием комуждо лет от рождениих, росписи, и на тех росписях, кто из оных прихожан в одни святые четьредесятницы исповедывались и святых тайн приобщались». До указу була додана форма, згідно з якою належало складати розписи [8]. Після приєднання наших земель до Російської імперії практику ведення сповідальних відомостей було запроваджено і тут.

Зауважимо, що сповідні розписи – (книги, відомості) – документи церковного обліку населення, формуляр якого складався з 1) преамбули, 2) власне розпису, впорядкованого у формі таблиці, 3) підтвердження достовірності поданих даних, скріплених підписом священика.

У преамбулі містилася інформація про церкву, за якою закріплена парафія села, та священнослужителя, який її очолював. Розпис містив такі складові: у першій графі визначався порядковий номер будинків чи дворів, у другій – кількість людей, які мешкали в них, окремо чоловіків і жінок. Якщо сім'я була повною, то прізвище найчастіше записувалося одне для всіх її членів, указувалися ім'я і по батькові подружжя та лише імена їхніх дітей (спочатку фіксували імена хлопчиків, потім дівчаток). Двори розписували за становим принципом: спершу називали ті, що належали духовним особам, потім – військовим, державним селянам, поміщицьким селянам, посполитим. Окремо позначали бездвірні хати. Наступна графа фіксувала вік кожної особи.

Офіційно сповідні розписи були скасовані 1917 року, але в деяких храмах священики продовжували їх вести, тому у фондах церков, духовних правлінь, єпархіальних управлінь і духовних консисторій вони збереглися за більш пізній період [9].

Важливо відзначити, що науковці досліджують сповідальні книги для вивчення генеалогії, соціальної структури суспільства, демографічних процесів, форм сімейної організації, антропонімічних особливостей певного періоду. Безумовно, інші архівні документи, наприклад, господарські книги, річні звіти тощо, також є важливим джерелом антропонімного матеріалу, однак не таким повним.

У Державному архіві Хмельницької області збереглася лише одна сповідальна книга с. Божиковець за ХІХ ст. – 1855 р., з якої вибрано прізвища – це наш перший часовий зріз; за ХХ ст. маємо 5 документів: список колгоспників і колгоспниць колгоспу «Петровського» с. Божиковець, які не виробили мінімуму трудоднів (1946 р.), господарська книга (1947–1949 рр.), особові рахунки робітників, інженерно-технічних працівників, службовців крохмального заводу (1947 р.) та річний звіт Божиковецького крохмального заводу за 1948 рік, «Книга Пам'яті України. Хмельницька область» – другий часовий зріз; особові рахунки робітників, інженерно-технічних працівників, службовців крохмального заводу (1986 р.), алфавітна книга господарств (1986–1990 рр.) – третій часовий зріз.

Так, за 1855 р. нами виокремлено 94 прізвища (без повторів; навіть якщо в сповідальній книзі прізвище *Пугач* зафіксовано двічі, а *Загребельний* тричі, ми виписували їх один раз). Найстаршими жителями села тоді були 70-річна Марія Тимчук, 71-річний Василь Іванович Купенко, 72-річний Іван Іванович Боднар і 77-річний Спиридон Карпович Сопчун. За 1946–1949 рр. виписано 216 прізвищ, за 1986–1990 рр. – 339 прізвищ.

Архівні документи дають багатий матеріал для вивчення історії села та життя його мешканців. У результаті проведеного дослідження визначено 30 прізвищ, які засвідчено на трьох часових зрізах; лише на I і II часових зрізах зустрічаємо 35 прізвищ, на I і III часових зрізах виявили 41 однаковий антропонім (44 % прізвищ I-го часового зрізу): *Андрійчук, Білоус, Боднар, Борсук, Бучек, Вітковський, Гуменюк, Довгий, Дудник, Загородний, Засаднюк, Ільницький, Киндюк, Коваль, Колтак, Кондратюк, Корчевий, Кремінський, Кушнір, Медвідь, Мельник, Містюк, Олешинець, Ольшевський, Петровський, Підліснюк, Підсоха, Прилюк, Псярук, Пушкар, Рак, Рафаловський, Соболь, Сорока, Стацук, Тимчук, Хворостяк, Шевчук, Шкрабач, Штогрин, Яворський*.

Деякі прізвища мають свої фонетичні й орфографічні варіанти: *Боднар – Бондар, Дудник – Дуднік, Колтак – Ковпак, Корчевий – Корчовий, Кремінський – Кримінський, Підсоха – Підсоха* тощо, що, вірогідно, виникли унаслідок малоосвіченості священиків, працівників сільських рад, які вели документацію. Слід указати і на великий вплив російської мови, яка насаджувалася українцям.

На зміни у прізвищевій системі досліджуваного регіону впливав ряд екстралінгвальних факторів, головним з яких вважаємо міграцію населення насамперед через воєнні лихоліття, революційні події, колективізацію, репресії.

Аналіз прізвищевої системи досліджуваного регіону за семантикою твірних основ дав змогу виділити такі групи антропонімів: відапелятивні, відонімні, із непрозорою семантикою. Дані відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Лексико-семантична характеристика прізвищ

	1855 р.	1946–1949 рр.	1986–1990 рр.
Онімна лексика	26,6 %	31,9 %	40,7 %
Апелятивна лексика	71,3 %	65,8 %	56,6 %
Непрозора семантика	2,1 %	2,3 %	2,7 %

Антропоніми, похідні від особових апелятивів, і антропоніми, похідні від неособових апелятивів, складають групу відапелятивних прізвищ. Найчисленнішими серед лексико-семантичних груп є такі: «Назви людей за професією, родом занять і соціально-класовою належністю» (*Боднар, Дудник, Коваль, Кушнір, Лакей, Лірник, Мельник, Олійник, Пастух, Пушкар, Сніцар, Телятник, Токар, Трач, Шевчук*), «Назви людей за їхніми зовнішніми ознаками» (*Білоус, Великий, Головатий, Довгий, Лисий, Сірий, Худик*), «Фаунонайменування» (*Борсук, Бугай, Волков, Козут, Крися, Медвідь, Рак, Соболь, Сорока*), «Флорономіації» (*Березюк, Кокоруза, Хворостяк, Хрін, Цветков*), «Назви людей за місцем походження або проживання та особливостями їх появи в населеному пункті» (*Заболотний, Загородний, Загребельний, Задворний, Калюжний, Корчевий, Побережний*).

Антропоніми, співвідносні з особовими іменами (церковно-християнськими, слов'янськими автохтонними, запозиченими: *Андрійчук, Герасимчук, Кондратюк, Костів, Семенюк, Станіславчук, Сура, Тимчук, Федяєв, Юзвук, Янюк, Яринчук, Яцунь, Ящук*) і топонімами (*Волинський, Житомирський, Кременський, Чорторизський*) формують групу відонімних ПН і прізвищ.

Здійснений нами словотвірно-структурний аналіз прізвищ с. Божиківці дозволяє виокремити морфологічні і лексико-семантичні утворення, що й відображено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Словотвірна характеристика прізвищ

Способи творення прізвищ	1855 р.	1946–1949 рр.	1986–1990 рр.
Лексико-семантичний	51 (54,3 %)	95 (44,0 %)	130 (38,3%)
Морфологічний	43 (45,7 %)	121 (56,0 %)	209 (61,7 %)

Лексико-семантичним способом утворено антропоодиниці с. Божиківці, мотивовані:

1) онімною лексикою: а) прізвище, співвідносне з особовим іменем (*Хома*); б) прізвища, співвідносні з топонімами (*Бачинський, Глуховський, Запорізький, Рачинський, Тарнаруцький, Тарчинський, Черняхівський*);

2) апелятивною лексикою: а) прізвища, співвідносні з іменниками: непохідними (*Біда, Буй, Крися, Медвідь, Мороз, Планета, Рак, Сирота, Соболь, Сорока, Хрін*) і похідними (*Дехтяр, Дудник, Килимник, Коваль, Пиріжок, Пушкар, Токар, Тютюнник, Швець*); б) прізвища, співвідносні з композитами (*Білоус, Вовкотруб, Кривонос, Кулібаба, Макоздеба, Наточисело, Роздайгора, Свинобой, Твердохліб*); в) прізвища, співвідносні з прикметниками (*Варгатий, Гикавий, Головатий, Довгий, Задворний, Корчевий, Кривий, Побережний, Рудий, Рябенький, Чорнений*).

Таблиця 3

Продуктивність прізвищевих формантів

Суфікси	Кількість у 1855 р.	Кількість у 1946–1949 рр.	Кількість у 1986–1990 рр.
-ук/-'ук/-чук	17 (18,1 %)	34 (15,7 %)	53 (15,6 %)
-ськ/-цьк	12 (12,8 %)	30 (13,9 %)	55 (16,2 %)
-ик	4 (4,4 %)	–	1 (0,3 %)
-ак/-'ак/-чак	4 (4,4 %)	2 (0,9 %)	9 (2,7 %)
-енко	1 (1,0 %)	5 (2,3 %)	9 (2,7 %)
-евич/-ович	1 (1,0 %)	4 (1,9 %)	7 (2,1 %)
-ів/-ов	1 (1,0 %)	17 (7,9 %)	42 (12,4 %)
-ин/-ін	1 (1,0 %)	8 (3,7 %)	11 (3,2 %)
-ець	1 (1,0 %)	2 (0,9 %)	3 (0,9 %)
-ач	1 (1,0 %)	1 (0,5 %)	1 (0,3 %)
-к-о	–	8 (3,7 %)	10 (2,9 %)
-ан/-'ан	–	6 (2,8 %)	4 (1,2 %)
-ок	–	2 (0,9 %)	1 (0,3 %)
-л-о	–	2 (0,9 %)	–
-ій	–	–	1 (0,3 %)
-ун'	–	–	2 (0,6 %)

Морфологічний спосіб творення антропонімів представлений лише суфіксацією. Прізвища утворено за допомогою патронімних (-евич / -ович, -ич: *Андрусевич, Антонович, Граматович, Карасевич, Назаревич*), поліфункціональних (-енк-о, -ук / -'ук, -чук, -ик, -ськ-ий / -цьк-ий, -ак / -'ак, -чак, -к-о, -ець, -ан/-'ан, -унь, -л-о, -ій, -ок, -ач: *Голубенко, Купенко, Максименко; Костюк, Кухарчук, Печерук; Москалик, Худик; Гвоздичський,*

Ігнатівський, Петровський; Кацак, Шуфляк, Яринчак; Голінко, Чубатько; Дубан, Строян; Козунь; Гоцайло, Шпортило; Бородій; Шкрабач), посесивних (-ов / -ев / -ів , -ин / -ін: Григор'єв, Івахов, Костів, Матвейцев; Владин, Ломакін) формантів. Відсотки зазначено в Таблиці 3.

На першому часовому зрізі найпоширенішими є такі форманти: -ук/-'ук/-чук, -ськ/-цьк, -ик, -ак/-'ак/-чак; на другому: -ук/-'ук/-чук, -ськ/-цьк, -ів/-ов, -ин/-ін, -ко; на третьому: -ськ/-цьк, -ук/-'ук/-чук, -ів/-ов, -ин/-ін, -ко. Отже, бачимо, що тільки 2 суфікси є однаково продуктивними на усіх періодах – -ук/-'ук/-чук, -ськ/-цьк. Водночас, окрім того, що спостерігаємо зростання кількості морфологічних утворень на другому і третьому часових відрізках, збільшується і асортимент формантів.

Таким чином, встановлено, що на третьому часовому зрізі збережено 44 % прізвищ першого періоду, тобто 56 % антропонімів є новими, що насамперед пов'язано з міграцією населення.

З'ясовано, що на усіх етапах більше прізвищ, мотивованих апелюваннями, менше – власними назвами. Антропоніми з непрозорою семантикою становлять 2–3 %.

На I часовому зрізі домінували лексико-семантичні утворення, на II і III – морфологічні. Найпродуктивнішими формантами є ук/-'ук/-чук, -ськ/-цьк.

Література

1. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
2. Близнюк Б. Б. Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 1997. 23 с.
3. Бучко А. Е. Фамиліи Бойківщини в период их становления и в наши дни: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Ужгород, 1986. 20 с.
4. Кравченко Л. О. Антропонімія Лубенщини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 20 с.
5. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Тернопіль, 1999. 18 с.
6. Фаріон І. Д. Антропонімія система Верхньої Надніпрянщини кінця XVIII – поч. XIX ст. (прізвищеві назви): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 1996. 237 с.
7. Ющишина О. М. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2019. 22 с.
8. Козоріз В. Сповідні розписи та метричні книги як джерело вивчення для вивчення села. URL: <http://velikijhutih.cherkassy.ua/history/books/dovidka.php> (дата звернення: 30.04.20).
9. Петренко І. М. Сповідні розписи. URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=6461> (дата звернення: 29.04.20).

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Алфавитная книга хозяйств Божиковецького сільського сонета народних депутатів на 1986–1990 гг.
11. ДАХМО, ф. 315, оп. 1, спр. 8333.
12. Деражнянський районний трудовий архів, ф. 81, оп. 1, спр. 4.
13. Деражнянський районний трудовий архів, ф. 81, оп. 1, спр. 40.
14. ДАХМО,р – 4166, оп. 1, спр. 38.
15. Книга пам'яті України. Хмельницька область: Історико-меморіальне багатотомне видання в 10 т. Т. 3. Деражнянський, Дунаєвський райони. Хмельницький: Поділля, 1996. 720 с.
16. Господарська книга № 1 основних виробничих показників господарств колгоспників 1947–1948 рр. колгоспу ім. Петровського.
17. Господарська книга № 12 основних виробничих показників господарств колгоспників 1947–1948 рр. колгоспу ім. Петровського.

References

1. Masenko L. T. Ukrajinjski imena i prizvyshha. K.: T-vo «Znannja» URSR, 1990. 48 s.
2. Blyznjuk B. B. Suchasni ghuculjski prizvyshha v istorychnomu rozvytku: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ljviv, 1997. 23 s.
3. Buchko A. E. Famylyy Bojkyvshhyny v peryod ykh stanovleniya y v nashy dny: avtoref. dys. ... kand. fylol. nauk: 10.02.02. Uzhghorod, 1986. 20 s.
4. Kravchenko L. O. Antroponimija Lubensshyny: avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk: 10.02.01. Kyjiv, 2002. 20 s.
5. Panchuk Gh. D. Antroponimija Opillja: avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk: 10.02.01. Ternopilj, 1999. 18 s.
6. Farion I. D. Antroponimijna systema Verkhnojji Nadniprojansshyny kincja XVIII – poch. KhIKh st. (prizvyshhevi nazvy): dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Ljviv, 1996. 237 s.
7. Jushhyshyna O. M. Prizvyshhevi nazvy i prizvyshha Centralnojji Khmeljnychchyny XVII–XXI st.: avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk: 10.02.01. Vinnycja, 2019. 22 s.
8. Kozoriz V. Spovidni rozpisy ta metrychni knygy jak dzherelo vyvchennja dlja vyvchennja sela. URL: <http://velikijhutih.cherkassy.ua/history/books/dovidka.php> (data zvernennja: 30.04.20).
9. Petrenko I. M. Spovidni rozpisy. URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=6461> (data zvernennja: 29.04.20).

Dzherela iliustrativnoho materialu

10. Alfavytnaia knyha khoziaistv Bozhykovetskoho selskoho soneta narodnykh deputatov na 1986–1990 hh.
11. DAKhMO, f. 315, op. 1, spr. 8333.
12. Derazhnianskyi raionnyi trudovy arkhiv, f. 81, op. 1, spr. 4.
13. Derazhnianskyi raionnyi trudovy arkhiv, f. 81, op. 1, spr. 40.
14. DAKhMO,r – 4166, op. 1, spr. 38.
15. Knyha pamiati Ukrainy. Khmelnytska oblast: Istoryko-memorialne bahatotomne vydannia v 10 t. T. 3. Derazhnianskyi, Dunaievetskyi raiony. Khmelnytskyi: Podillia, 1996. 720 s.
16. Pohospodarska knyha № 1 osnovnykh vyrobnychykh pokaznykiv gospodarstv kolhospykiv 1947–1948 rr. kolhospu im. Petrovskoho.
17. Pohospodarska knyha № 12 osnovnykh vyrobnychykh pokaznykiv gospodarstv kolhospykiv 1947–1948 rr. kolhospu im. Petrovskoho.

Надійшла / Paper received: 29.09.2020

Надрукована / Paper Printed: 04.11.2020